

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію МАКАРОВА СЕРГІЯ ЮРІЙОВИЧА

“Психофізіологічні критерії оцінки адаптаційних можливостей організму студентів закладів вищої медичної освіти в умовах навчального стресу”, що подана на здобуття наукового ступеня кандидата медичних наук за спеціальністю “14.03.03 – нормальна фізіологія”

АКТУАЛЬНІСТЬ ОБРАНОЇ ТЕМИ ДИСЕРТАЦІЇ

В центрі дисертаційного дослідження Макарова Сергія Юрійовича “Психофізіологічні критерії оцінки адаптаційних можливостей організму студентів закладів вищої медичної освіти в умовах навчального стресу”, що подане на здобуття наукового ступеня кандидата медичних наук за спеціальністю “14.03.03 – нормальна фізіологія”, перебуває надзвичайно широкий пласт питань, спрямованих на розв’язання цілого ряду проблем, серед яких окремо потрібно відзначити: по-перше, проблеми здійснення адекватної оцінки адаптаційних ресурсів організму студентів, по-друге, проблеми наукового обґрунтування психофізіологічних критеріїв їх оцінки, по-третє, проблеми здійснення адекватної оцінки навчального стресу, що обумовлений впливом умов навчання в сучасних закладах вищої медичної освіти.

Дійсно, навчальна підготовка майбутнього медичного працівника являє собою процес формування не лише системи певних знань, умінь та навичок, визначених освітніми програмами і кваліфікаційними характеристиками, але й розвиток специфічних рис особистості, які в повній мірі відповідають вимогам професії, що обрана. Крім того, необхідно враховувати наявність складних форм соціальної і психологічної взаємодії працівника охорони здоров’я із іншими членами суспільства, що визначає потребу в поглибленому вивченні психофізіологічних особливостей особистості, встановлення резервів її психофізіологічної, психічної та соціально-психологічної адаптації, чинників, які призводять до появи патологічних станів.

Тому, до провідних напрямків забезпечення оптимальної навчальної підготовки дівчат і юнаків, які здобувають медичний фах, належить і визначення професійно-значущих вимог до фахівців, і, отже, проведення психофізіологічного тестування та психодіагностичної оцінки для визначення характеру особистісних обмежень щодо засвоєння певної спеціальності і, передусім, встановлення рівня функціональної готовності до навчання та успішного здійснення подальшої професійної діяльності в стресових умовах.

Вплив освітнього простору, в якому студенти перебувають більшу частину свого часу, зумовлює виникнення змін з боку адаптаційних ресурсів організму, провідними рисами яких є напруження механізмів адаптації та формування передумов до погіршення психофізіологічного стану студентства. Внаслідок значної інтенсифікації освітнього процесу спостерігається тенденція до більш частого виникнення у студентів станів втоми та перевтоми. Слід зазначити, що втома у процесі навчання не є наслідком лише складності матеріалу або психологічної напруженості, а виникає через поєднання різноманітних факторів, у тому числі й при наявності певних психофізіологічних характеристик студентів. Натомість перевтома призводить до значного зниження продуктивності навчального процесу внаслідок негативного впливу на ефективність розумової діяльності, створює передумови до розвитку гострих і хронічних порушень у стані здоров'я тощо.

Інтенсивна розумова діяльність студентів, яка пов'язана із залученням численних механізмів адаптації, високий, а іноді й критичний, рівень емоційного напруження значною мірою позначається на рівні працездатності та потребує надзвичайних зусиль з боку таких складових вищої нервової діяльності, як пам'ять, увага, процеси мислення. Під час проведення відповідних форм контролю, насамперед, екзаменаційного, у студентів достатньо часто спостерігається стресовий стан, що призводить до перевантаження основних систем життєдіяльності, особливо центральної нервової, ендокринної і серцево-судинної систем та може викликати появу окремих розладів психічного і соматичного здоров'я.

Слід зауважити, що на сучасному етапі організації і розвитку медичної освіти особливого значення набуває якість засвоєння навчального матеріалу студентами, котрі опановують медичний фах. Саме в основі цього процесу перебувають складні пізнавальні процеси, які спрямовані на оволодіння теоретичними значеннями і практичними навичками та складаються з цілого ряду психічних процесів, котрі відбуваються у певній послідовності: увага, сприймання, пам'ять, уява, мислення та мовлення.

Цілий ряд чинників впливає на рівень засвоєння навчального матеріалу, проте, саме особистість студента і, передусім, тип вищої нервової діяльності, особистісний статус, стан сенсорних систем, якість сприйняття та мотиваційна спрямованість, визначають загальну успішність процесу набуття знань.

Крім того, період навчання у закладі вищої медичної освіти, як правило, передбачає необхідність пристосування студентів до нового колективу, навчального навантаження, умов проживання в гуртожитку та цілого ряду інших чинників, що зумовлює високий рівень психосоціальної дезадаптації дівчат і юнаків.

Необхідно підкреслити і те, що обраний автором контингент досліджуваних осіб – студентська молодь, у силу своїх вікових, статевобумовлених, навчально-значущих і, передусім, фізіологічних особливостей здатний надзвичайно гостро (а іноді і неадекватно!) реагувати у відповідь на дію численних подразників соціального, навчального та професійного характеру, ускладнюючи і, навіть, викривлюючи перебіг природних тенденцій формування адаптаційних ресурсів дівчат і юнаків, які навчаються.

Дійсно, на сьогоднішній день, здійснюючи аналіз стану проблеми, що перебуває в центрі уваги, потрібно відзначити, що, незважаючи на отримання цілого ряду значущих з фізіологічних позицій результатів, у теперішній час не розроблені психофізіологічні критерії оцінки адаптаційних можливостей організму студентів сучасних закладів вищої медичної освіти; не здійснена комплексна оцінка змін, що відбуваються з боку провідних особливостей психофізіологічних функцій організму та особливостей особистості студентів закладів вищої освіти медичного профілю як в динаміці впливу стресових чинників навчального процесу, так і в умовах передекзаменаційного та экзаменаційного стресу; цілком відсутні дані щодо результатів прогностичної оцінки особливостей перебігу процесів психофізіологічної адаптації студентів та змін її окремих характеристик серед дівчат і юнаків, які навчаються. Таким чином, надто важливим, надто суттєвим та надто необхідним є дослідження, в центрі якого перебувають питання, спрямовані на обґрунтування психофізіологічних критеріїв оцінки адаптаційних можливостей організму студентів сучасних закладів вищої медичної освіти, невід’ємним компонентом добової діяльності яких є навчальний стрес.

Отже, в центрі дисертації, що представлена на офіційний захист, знаходиться достатньо широке коло проблем, ефективно вирішення яких має важливе наукове, теоретичне і практичне значення, визначає медико-теоретичні основи та дозволяє суттєво підвищити ступінь ефективності медико-профілактичної допомоги студентській молоді. Тому тема наукового дослідження має усі необхідні для робіт подібного плану ознаки вагомої актуальності, своєчасності виконання та доцільності подальшого використання отриманих результатів.

Надзвичайно високу актуальність дисертації підкреслює і той факт, що наукове дослідження, тема якого затверджена вченою радою Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова: (протокол № 10 від 24.06.2015 року), виконане згідно з провідними положеннями Концепції Загальнодержавної програми “Здоров’я 2020: Український вимір”, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1164-р від 31.10.2011 року, та переліком пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-

технічних розробок на період до 2020 року в галузі створення стандартів і технологій здорового способу життя та розв'язання проблем розвитку особистості, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 942 від 7.11.2011 року, являє собою цілісний фрагмент комплексної наукової роботи університету: “Фізіолого-гігієнічна оцінка особливостей адаптації дітей, підлітків і молоді до умов навчання в сучасних закладах освіти та наукові основи університетської гігієни: профорієнтаційні аспекти, проблеми запровадження здоров'язберігаючих технологій та створення превентивного освітнього середовища” (№ Держреєстрації 0116U000038).

СТУПІНЬ ОБҐРУНТОВАНOSTІ ПОЛОЖЕНЬ ВИСНОВКІВ ТА РЕКОМЕНДАЦІЙ, СФОРМУЛЬОВАНИХ У ДИСЕРТАЦІЇ, ЇХ ДОСТОВІРНІСТЬ І НОВИЗНА, ПОВНОТА ВИКЛАДЕННЯ В ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЯХ

Як мету дисертаційної роботи здобувач визначив проведення комплексної оцінки змін провідних особливостей психофізіологічних функцій і особливостей особистості та наукове обґрунтування психофізіологічних критеріїв оцінки адаптаційних можливостей організму студентів закладів вищої медичної освіти в умовах навчального стресу.

У зв'язку з цим, до числа пріоритетних завдань, які підлягали розв'язанню, віднесено такі завдання:

- провести комплексну оцінку змін особливостей психофізіологічних функцій організму студентів закладів вищої медичної освіти в динаміці навчального року;

- здійснити психофізіологічний аналіз зрушень особливостей особистості студентів закладів вищої освіти медичного профілю, що відбуваються в динаміці навчального року;

- провести психофізіологічну оцінку змін особливостей особистості і характеристик функціональних можливостей організму та визначити особливості перебігу психофізіологічної адаптації студентів в умовах передекзаменаційного і екзаменаційного стресу;

- здійснити прогностичну оцінку особливостей перебігу процесів психофізіологічної адаптації студентів закладів вищої медичної освіти;

- розробити методику комплексної оцінки рівня вираження навчального стресу у студентів закладів вищої освіти медичного профілю впродовж часу навчання та у передекзаменаційний і екзаменаційний періоди.

Об'єктом дисертаційної роботи, що підлягає аналізу, є процеси психофізіологічної адаптації студентської молоді до умов перебування у закладах вищої медичної освіти та психофізіологічні критерії визначення і

об'єктивної оцінки адаптаційних можливостей організму дівчат і юнаків, які перебувають в умовах навчального стресу. Предметом дослідження слід вважати показники психофізіологічних функцій та особливостей особистості студентів в умовах постійного навчального і передекзаменаційного та экзаменаційного ситуативного навчального стресу, характеристики перебігу процесів психофізіологічної адаптації дівчат і юнаків.

Необхідно підкреслити, що автор чітко, вдало та цілком адекватно підійшов до вибору основних методів досліджень, до числа яких віднесено:

- психофізіологічні методи що використовувались для визначення психофізіологічних функцій організму студентів;
- психодіагностичні методи, в центрі яких перебували питання оцінки особливостей особистості дівчат і юнаків;
- методи експертних оцінок, що передбачали розроблення та наукове обґрунтування методики комплексної оцінки рівня вираження навчального стресу у студентів закладів вищої освіти медичного профілю;
- методи багатовимірної статистичної аналізи, які застосовувались для статистичної обробки одержаних результатів, їх об'єктивізації та визначення прогностичної значущості.

Вагому наукову новизну результатів, які були одержані, відзначає той факт, що в ході виконання дисертаційної роботи автором вперше науково обґрунтовані психофізіологічні критерії оцінки адаптаційних можливостей організму студентів сучасних закладів вищої медичної освіти в умовах навчального стресу, здійснена поглиблена комплексна оцінка змін з боку провідних особливостей психофізіологічних функцій та проведений психофізіологічний аналіз зрушень з боку провідних особливостей особистості дівчат і юнаків, які протягом навчального року перебувають як в умовах постійного навчального стресу, так і в умовах передекзаменаційного та экзаменаційного ситуативного навчального стресу, розроблені та науково-обґрунтовані підходи до імовірнісного передбачення особливостей перебігу процесів психофізіологічної адаптації студентської молоді та встановлення особливостей змін її окремих фізіологічно- і психічно-обумовлених корелят серед дівчат і юнаків, які навчаються.

Розглядаючи особистий внесок здобувача, необхідно підкреслити, що автором особисто проведений пошук та аналіз сучасної наукової літератури за темою дослідження, розроблені основи програмно-цільової структури здійснення дисертаційної роботи, обрані методики досліджень, зібрані, систематизовані і опрацьовані із використанням сучасних методів статистичного аналізу отримані результати, проведена комплексна оцінка змін з боку психофізіологічних функцій та особливостей особистості студентів в

умовах навчального стресу, науково обґрунтована методика комплексної оцінки рівня вираження навчального стресу та психофізіологічні критерії оцінки адаптаційних можливостей організму студентів закладів вищої освіти медичного профілю. Будь-які ідеї або розробки, що належать співавторам, разом з якими здобувачем опубліковано наукові праці, в дисертації не використовувались.

За темою дисертації автором опубліковано 25 наукових праць, більшість з яких представлена у вигляді статей (15 статей: 4 роботи – у наукових фахових виданнях України, 5 публікацій – у наукових періодичних виданнях Польщі, Білорусі і Казахстану, 6 статей – у виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз). Такий рівень оприлюднення основних положень наукового дослідження не може викликати заперечень. Фактично кожне важливе положення дисертаційної роботи знайшло своє відображення у публікаціях. Надзвичайно мало у сучасній медичній науці дисертаційних робіт, які в повній мірі були б відображені у науковій періодиці, в тому числі у виданнях, що включені до наукометричної бази Scopus. І дисертація, що представлена на офіційний захист, є таким прикладом. Отже, здобувач спромігся яскраво реалізувати принцип публічності та його підхід до цього може слугувати прикладом для інших дисертантів.

Слід відзначити і те, що в опублікованих працях, які відбивають основний зміст дисертації, містяться матеріали власних досліджень здобувача, одержані на підставі даних досліджень, проведених серед окремого контингенту студентів, котрий відзначався кількісною і якісною репрезентативністю, був спеціально обраний для проведення наукового дослідження і не використовувався в інших дослідженнях.

У спільних з керівником та іншими дослідниками наукових роботах застосований фактичний матеріал, отриманий дисертантом в процесі виконання досліджень, і, отже, автору належать основні ідеї та розробки стосовно проведення комплексної оцінки змін психофізіологічних функцій і особливостей особистості та наукового обґрунтування психофізіологічних критеріїв оцінки адаптаційних можливостей організму студентів сучасних закладів вищої медичної освіти, які перебувають в умовах навчального стресу.

Основні положення дисертаційної роботи протягом періоду з 2016 по 2019 роки доповідались та пройшли апробацію на міжнародних і національних наукових форумах, зокрема на: Міжнародних науково-практичних конференціях “Інноваційні технології охорони здоров’я дітей і репродуктивного здоров’я” (Актобе, 2016); “Психофізіологічні та вісцеральні функції в нормі і патології” (Київ, 2017); “Здоров’я та навколишнє середовище” (Мінськ, 2018); Всеукраїнських науково-практичних конференціях з

міжнародною участю “Актуальні питання гігієни та екологічної безпеки України (XII Марзєєвські читання)” (Київ, 2016); “Здоров’я людини: теорія і практика” (Суми, 2017); “Актуальні питання громадського здоров’я та екологічної безпеки України (XIV Марзєєвські читання)” (м. Київ, 2018); “Екологічні та гігієнічні проблеми сфери життєдіяльності людини” (Київ, 2018, 2019), “Медицина граничних станів: теорія та практика донозологічної діагностики, лікування та профілактики професійних захворювань” (Харків, 2018); Всеукраїнських науково-практичних конференціях “Довкілля та здоров’я” (Тернопіль, 2017, 2018, 2019).

ТЕОРЕТИЧНЕ І ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Використання у дисертаційному дослідженні сучасних методологічних підходів до оцінки адаптаційних процесів, що відбуваються під час навчальної підготовки молоді, яка перебуває в умовах закладів вищої медичної освіти, а також цілком адекватного відповідно до завдань дослідження арсеналу окремих методик, глибокий авторський аналіз результатів, які одержані самостійно, і критичний аналіз даних, одержаних науковими попередниками, дозволив здобувачу досягти безумовної науково-практичної новизни, що стосується наукового обґрунтування психофізіологічних критеріїв оцінки адаптаційних можливостей організму студентів закладів вищої медичної освіти в умовах навчального стресу, здійснення комплексної оцінки змін психофізіологічних функцій та особливостей особистості дівчат і юнаків, котрі протягом навчального року перебувають як в умовах постійного, так і в умовах передекзаменаційного та екзаменаційного ситуативного навчального стресу. Ці положення визначають і наукову новизну роботи, і її непересічний, цілком новітній зміст.

Теоретичне значення дисертації пов’язане із суттєвим розширенням існуючих нині уявлень про особливості процесів розвитку психофізіологічних функцій і особливостей особистості студентської молоді в динаміці навчального процесу, обґрунтуванням методології проведення наукових досліджень, спрямованих на виявлення преморбідних зрушень у стані здоров’я та вихідних ознак порушення перебігу адаптаційних процесів, що безпосередньо можуть справляти несприятливий вплив на процеси формування високої навчальної успішності сучасних студентів, які засвоюють спеціальності медичного фаху.

Беззаперечне практичне значення одержаних автором результатів відзначає той факт, що в дослідженні вперше розроблена та впроваджена у практичну діяльність закладів освіти методика комплексної оцінки рівня

вираження навчального стресу у студентів закладів вищої медичної освіти впродовж часу навчання та у передекзаменаційний і екзаменаційний періоди, яка має суттєві перспективи щодо подальшого застосування у практиці сучасної університетської медицини.

В ході здійснення аналізу основних положень дисертації, котрі визначають її наукову новизну, теоретичну і практичну значущість, необхідно підкреслити і той факт, що фактично кожне із головних положень наукового дослідження, які винесені на офіційний захист, привертає на себе увагу використанням системного підходу до визначення провідних тенденцій змін показників психофізіологічних функцій і особливостей особистості студентів, об'єктивним характером узагальнення одержаних даних, а також цілком адекватним, виходячи з головних завдань роботи, застосуванням статистичного апарату. Отже, за сукупністю критеріальних ознак дисертація, без будь-яких сумнівів, відзначається широтою наукових тлумачень і науково-практичних напрацювань, які мають завершений, сучасний та цілком новітній характер.

Під час здійснення оцінки прикладного рівня дисертаційної роботи не можна не обійти увагою і надзвичайно вагомий рівень впровадження її основних результатів. Зокрема, необхідно відзначити, що основні наукові положення роботи впроваджені і в навчальну, і в наукову діяльність цілого ряду кафедр закладів вищої освіти та підрозділів наукових установ України. Так, основні напрацювання здобувача впроваджені в навчальний процес кафедр нормальної фізіології, медичної психології та психіатрії, загальної гігієни та екології Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова, нормальної фізіології Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, нормальної фізіології з основами біоетики та біобезпеки Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського МОЗ України, медицини праці, психофізіології та медичної екології Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика, гігієни та фізіології людини Харківської державної академії фізичної культури, медико-біологічних основ фізичної культури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, гігієни та екології № 3 і № 4 Національного медичного університету імені О. О. Богомольця, гігієни та екології № 1 і № 2 Харківського національного медичного університету, гігієни та екології ДВНЗ “Івано-Франківський національний медичний університет”, загальної гігієни, екології та охорони праці в медицині ВДНЗУ “Українська медична стоматологічна академія”, у практичну діяльність ДУ “Інститут громадського здоров'я імені О. М. Марзеєва НАМН України”, науково-дослідного інституту медико-біологічних проблем ДЗ “Дніпропетровська медична академія МОЗ України”, навчально-наукового

інституту якості освіти Харківського національного медичного університету і науково-дослідного центру Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова.

ОЦІНКА ЗМІСТУ ДИСЕРТАЦІЇ, ЇЇ ЗАВЕРШЕНОСТІ В ЦІЛОМУ ТА ІДЕНТИЧНОСТІ ЗМІСТУ АВТОРЕФЕРАТУ І ОСНОВНИХ ПОЛОЖЕНЬ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертація Макарова Сергія Юрійовича побудована згідно із чинними, на теперішній час, вимогами та складається із анотацій українською і англійською мовами, переліку публікацій здобувача, змісту, вступу, розділів, що присвячені огляду літератури та обґрунтуванню програми, цільової структури і методів досліджень, 5 розділів власних досліджень, аналізу й узагальнення одержаних результатів, висновків, списку літературних джерел та додатків. Обсяг основного залікового тексту дисертації складає 160 сторінок (загалом дослідження викладене на 273 сторінках). Робота має 22 таблиці і 37 рисунків.

В центрі першого розділу дисертації, а саме аналітичного огляду літератури: “Особливості процесів психофізіологічної адаптації студентів сучасних закладів вищої освіти та проблеми її адекватної оцінки в умовах навчального стресу”, перебувають питання відносно визначення сучасних проблем формування високого рівня розвитку психофізіологічних функцій та особливостей особистості в умовах притаманного для сучасного студентства навчально-обумовленого стресу. Автор відзначає, що дані аналізу наукової літератури у зазначеній сфері переконливо засвідчують той факт, що на теперішній час не визначені адекватні реаліям сучасної фізіологічної науки науково-обґрунтовані психофізіологічні критерії оцінки ефективності розумової діяльності та адаптаційних можливостей організму студентів, які навчаються у сучасних закладах вищої медичної освіти, не розроблені методики їх комплексної оцінки, відсутні дані щодо визначення особливостей психофізіологічної адаптації дівчат і юнаків, які навчаються, не в повній мірі досліджені особливості динамічних змін процесів формування психофізіологічних функцій організму, індивідуально-типологічних характеристик та особливостей особистості студентів в динаміці навчального процесу, не встановлені особливості функціонування механізмів психофізіологічної адаптації в умовах передекзаменаційного і экзаменаційного стресу. Тому нині надзвичайно важливою слід визнати потребу в адекватному здійсненні психофізіологічної оцінки особливостей функціонального стану організму студентської молоді, визначенні психофізіологічних критеріїв оцінки адаптаційних можливостей організму студентів закладів вищої медичної освіти в умовах навчального стресу.

Основним змістом розділу 2 “Програма, основи організації та методи досліджень” потрібно вважати визначення провідних етапів проведення наукових досліджень, що присвячені дослідженню процесів розвитку психофізіологічних функцій організму та особливостей особистості дівчат і юнаків, які перебувають в умовах сучасного закладу вищої медичної освіти. Дисертаційне дослідження проводилось на базі Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова, де під наглядом перебували 227 студентів (120 дівчат і 107 юнаків), які знаходились у віці від 17 до 21 років. Стратегія вибору об’єктів спостережень та їх змістовне групування, здійснювались з урахуванням необхідності у забезпеченні як якісної, так і кількісної репрезентативності досліджень, що проводились. В ході виконання наукової роботи був використаний комплекс сучасних наукових досліджень, що включав у свою структуру психофізіологічні і психодіагностичні методи, а також методи експертних оцінок і багатовимірного статистичного аналізу. Широкий спектр сучасних методик досліджень, які застосовувались, надавав можливість отримати адекватні поставленим цілям результати, розробити прогностичні підходи до здійснення об’єктивної оцінки особливостей перебігу психофізіологічної адаптації дівчат і юнаків, що здобувають медичний фах.

Відповідно до рішень Комітету з біоетики Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова (протоколи № 6 від 14.05.2015 року і № 6 від 20.06.2019 року) проведені дослідження повністю, і це також необхідно підкреслити, відповідають біоетичним та морально-правовим вимогам Гельсінської декларації, Конвенції Ради Європи про права людини і біомедицину (1997), положенням ВООЗ, законам України та наказу МОЗ України № 281 від 01.11.2000 року.

Дані, наведені у розділі 3 “Комплексна оцінка змін провідних особливостей психофізіологічних функцій організму студентів закладів вищої медичної освіти в динаміці навчального року”, визначають головні тенденції їх змін. Перша з них полягає у погіршенні функціональних можливостей організму дівчат і юнаків протягом часу перебування у закладах вищої медичної освіти, що стосується таких психофізіологічних функцій, як швидкість простої і диференційованої зорово-моторної реакції та врівноваженість нервових процесів, друга – визначає наявність стабільних результатів рівня вираження досліджуваних показників в динаміці досліджуваного періоду, що є характерним для показників рухливості нервових процесів, співвідношення кількості передчасних реакцій, реакцій із запізненням і точних реакцій під час визначення характеристик реакції на об’єкт, котрий рухається, динамічної працездатності в умовах монотонії та значної більшості показників виконання теплінг-тесту, третя – виявляє виражене покращення у динаміці періоду перебування в закладі

вищої медичної освіти критеріальних показників швидкості простої аудіо-моторної реакції.

Матеріали, представлені у розділі 4 “Психофізіологічний аналіз зрушень провідних особливостей особистості студентів закладів вищої освіти медичного профілю, що відбуваються в динаміці навчального року”, визначають наявність ознак статистично-значущого зростання впродовж навчального року в умовах постійного навчального стресу рівня вираження критеріальних показників нейротизму, ситуативної тривожності та астенічного стану дівчат і юнаків. Так, необхідно було підкреслити, що характеристики рівня суб’єктивного контролю студентів відзначаються відсутністю яких-небудь статистично-достовірних змін в динаміці навчального року ($p > 0,05$), проте, в більшості випадків, що стосується характеристик загальної інтернальності та рівня суб’єктивного контролю у галузі досягнень, невдач, сімейних і навчальних відносин), переважаючою є питома вага даних, властивих для осіб з чітко окресленою адаптаційно-несприятливою спрямованістю. Встановлено, що в структурі узагальненого особистісного профілю студентської молоді і у дівчат, і у юнаків реєструється помірна перевага показників властивостей характеру за шкалами психастенії, шизоїдності і гіпоманії, а також привертає на себе увагу достовірне зростання в динаміці річного періоду спостережень рівня вираження показників характерологічних проявів за шкалами депресії серед дівчат і юнаків, психастенії серед дівчат та психопатії серед юнаків.

Подібний до попереднього підхід використаний здобувачем і в наступному розділі 5 “Психофізіологічна оцінка змін особливостей особистості і провідних характеристик функціональних можливостей організму та визначення особливостей перебігу психофізіологічної адаптації студентів в умовах передекзаменаційного та экзаменаційного стресу”, що дозволило виявити наявність суттєвого збільшення ступеня вираження показників ситуативної тривожності та характеристик астенічних явищ і у дівчат і у юнаків, статистично-значуще зростання рівня роздратованості та збільшення рівня фізичної і непрямой агресії, підозрілості і “почуття образи” серед дівчат, а також статистично-значуще збільшення рівня вербальної агресії та зростання “почуття образи” і “почуття провини” – серед юнаків, стабільну картину змін з боку психофізіологічних корелят рівня суб’єктивного контролю сучасної студентської молоді, у структурі яких протягом передекзаменаційного та экзаменаційного періодів навчання в закладах вищої медичної освіти найбільш суттєві несприятливі за характером зміни, властиві для його показників у галузі навчальних відносин та загальної інтернальності.

Результати, наведені у розділі 6 “Прогностична оцінка особливостей перебігу процесів психофізіологічної адаптації студентів медичних закладів

вищої освіти та змін її окремих фізіологічно- і психічно-обумовлених корелят серед дівчат і юнаків, які навчаються”, підкреслюють наявність надзвичайно тісного зв’язку між показниками швидкості зорово-моторних реакцій (латентний період простої і диференційованої зорово-моторної реакції) і функціональних можливостей вищої нервової діяльності (рухливість і врівноваженість нервових процесів), а також характеристиками виконання теппінг-тесту. Водночас окреме місце у структурі кореляційних зв’язків займають показники, які відображують функціональний стан аудіо-моторної реакції і динамічної працездатності в умовах монотонії, котрі створюють своєрідні “містки” між попередніми групами досліджуваних характеристик, причому дані щодо простої аудіо-моторної реакції мають міцний зв’язок із показниками швидкості зорово-моторних реакцій і функціональних можливостей вищої нервової діяльності, дані щодо динамічної працездатності в умовах монотонії – з показниками виконання теппінг-тесту. Під час аналізу особливостей зв’язку характеристик психічно-обумовлених корелят психофізіологічної адаптації з комплексом показників розвитку особливостей особистості, слід звернути увагу на наявність міцних кореляційних зв’язків і на початку, і наприкінці навчального року між показниками нейротизму, ситуативної і особистісної тривожності, астеничного і депресивного станів, характеристиками рівня суб’єктивного контролю, механізмів психологічного захисту, основних фаз емоційного вигорання та окремих характерологічних властивостей.

Дані, викладені у розділі 7 “Розроблення і наукове обґрунтування методики комплексної оцінки рівня вираження навчального стресу у студентів закладів вищої освіти медичного профілю впродовж часу навчання та у передекзаменаційний і екзаменаційний періоди”, засвідчують створення надзвичайно цікавого та ефективного інструменту здійснення комплексної оцінки особливостей адаптаційних перетворень. Як таку необхідно визнати методику комплексної оцінки рівня вираження навчального стресу у студентів закладів вищої освіти медичного профілю впродовж часу навчання та в передекзаменаційний і екзаменаційний періоди, основними етапами практичного використання якої є: визначення ступеня вираження психофізіологічних функцій та особливостей особистості, що надають інформацію про закономірності формування стресових реакції організму дівчат і юнаків; переведення одержаних результатів у стандартизовані бали відповідно до даних шкал оцінки ступеня вираження психофізіологічних функцій та особливостей особистості, властивих для осіб студентського віку; визначення величин показників рівня вираження навчального стресу у студентів як впродовж навчального року, так і у передекзаменаційний і екзаменаційний

періоди, що визначають ступінь поширення явищ порушень процесів перебігу психофізіологічної адаптації їх організму до умов ефективного здійснення навчальної діяльності; комплексна оцінка одержаних значень рівня вираження навчального стресу на основі використання кількісних критеріїв їх оцінки; встановлення провідних закономірностей процесів перебігу психофізіологічної адаптації, а також обґрунтування індивідуалізованих засобів корекції наявних відхилень від процесів адекватного професійного становлення майбутніх фахівців медичної галузі.

Ще одним надзвичайно важливим для всебічного розв'язання поставлених завдань є розділ, присвячений поглибленому аналізу, тлумаченню та узагальненню одержаних результатів, що цілком об'єктивно обґрунтовує той факт, що психофізіологічними критеріями оцінки адаптаційних можливостей організму студентів сучасних закладів вищої медичної освіти в умовах навчального стресу слід вважати: визначення, урахування та оцінку характеру змін провідних особливостей психофізіологічних функцій організму студентів закладів вищої освіти медичного профілю в динаміці навчального року в умовах постійного навчального стресу; урахування даних психофізіологічного аналізу закономірностей зрушень провідних особливостей особистості студентів закладів вищої медичної освіти, що відбуваються впродовж навчального року в умовах постійного навчального стресу; встановлення характеру змін провідних характеристик функціональних можливостей організму та особливостей перебігу психофізіологічної адаптації студентів в умовах передекзаменаційного і экзаменаційного ситуативного навчального стресу; урахування даних прогностичної оцінки особливостей перебігу процесів психофізіологічної адаптації студентів протягом навчального року та змін її окремих фізіологічно- і психічно-обумовлених корелят серед дівчат і юнаків; використання методики комплексної оцінки рівня вираження навчального стресу у студентів закладів вищої медичної освіти впродовж часу навчання та у передекзаменаційний і экзаменаційний періоди.

Висновки дисертації є логічними, такими, що мають об'єктивне підґрунтя і чітко виражений інформативний характер, об'єктивно і цілком органічно впливають з матеріалів роботи та в повній мірі віддзеркалюють її основні результати, привертаючи на себе увагу глибоким статистичним опрацюванням, вагомою науковою новизною і практичною значущістю для сучасної фізіології.

Автореферат дисертації, і, зокрема стиль його написання та форма подання, відповідають загальним вимогам, докладно та об'єктивно, адекватно та повно відображують головні результати дисертаційної роботи. Слід відзначити і повну ідентичність змісту автореферату та основних положень дисертації.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПОДАЛЬШОГО ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ В ПРАКТИЦІ

Результати дисертаційного дослідження, що проведене, і, зокрема, науково обґрунтовані психофізіологічні критерії оцінки адаптаційних можливостей організму студентів сучасних закладів вищої медичної освіти в умовах навчального стресу, дані поглибленої комплексної оцінки змін з боку провідних особливостей психофізіологічних функцій та психофізіологічного аналізу зрушень з боку особливостей особистості дівчат і юнаків, які протягом навчального року перебувають як в умовах постійного навчального стресу, так і в умовах передекзаменаційного та экзаменаційного ситуативного навчального стресу, а також методика комплексної оцінки рівня вираження навчального стресу у студентів закладів вищої медичної освіти впродовж періоду навчання та у передекзаменаційний і экзаменаційний періоди, потребують подальшого запровадження у навчальних процес закладів вищої медичної під час викладання навчальних дисциплін фізіологічного змісту, а також у практичну діяльність науково-дослідних установ з метою здійснення коректної та адекватної оцінки адаптаційних можливостей організму дівчат і юнаків, що перебувають в умовах навчального стресу.

ЗАУВАЖЕННЯ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ЗМІСТУ ДИСЕРТАЦІЇ

Принципових зауважень до дисертації, яка представлена на офіційний захист, немає.

Слід відзначити лише той факт, що в рукопису мають місце поодинокі неточності стилістичного змісту, пов'язані із складністю структури подання інформації в окремих реченнях під час описання характеристик досліджуваних показників (зокрема, на сторінках 75, 109, 111, 126 дисертації), котрі, проте, не знижують наукової цінності представленої роботи.

Разом з тим в ході роботи з рукописом дисертаційного дослідження з'явився і ряд запитань до здобувача, відповіді на які, на наш погляд, необхідно отримати в ході обговорення роботи під час офіційного захисту:

1. Надзвичайно цікаві дані отримані дисертантом під час здійснення комплексної оцінки змін психофізіологічних функцій організму дівчат і юнаків в динаміці навчального року. Причому показники окремих сенсо-моторних реакції (проста і диференційована зорово-моторна реакція) погіршувались, разом з тим, показники інших сенсо-моторних реакцій (проста аудіо-моторна реакція) покращувались. В чому, на думку автора, полягає причина реєстрації такого явища? А також в чому полягають причини погіршення в умовах

постійного стресу показників ситуативної тривожності та фоні стабільних результатів особистісної тривожності?

2. В роботі вивчались особливості процесів формування психофізіологічних функцій та особливостей особистості впродовж навчального року серед студентів 2 курсу медичного факультету. Натомість в центрі уваги автора під час оцінки змін аналогічних показників у передекзаменаційний і экзаменаційний періоди були студенти 3 курсу медичного факультету. Чим був обумовлений такий підхід до організації проведення дослідження?

3. Одержані дані визначають суттєву перевагу у студентському середовищі осіб, які характеризуються наявністю численних ознак недостатнього суб'єктивного контролю, передусім, в галузі досягнень, в галузі невдач, в галузі сімейних і, що надзвичайно важливо, в галузі навчальних відносин, внаслідок впевненості в тому, що переважна більшість подій, які мають місце, не є наслідком їх власної діяльності, а викликана впливом цілком випадкових явищ. В чому головні причини реєстрації подібних проявів?

4. І останнє питання, в певній мірі традиційне, в чому, на думку автора, полягають перспективи подальших досліджень у галузі проведеної дисертаційної роботи?

Однак, означені побажання, зауваження та запитання не впливають на загальну високу позитивну оцінку дисертаційного дослідження, яке представлено на офіційний захист.

ВИСНОВОК ПРО ВІДПОВІДНІСТЬ ДИСЕРТАЦІЇ ВСТАНОВЛЕНИМ ВИМОГАМ

Дисертація Макарова Сергія Юрійовича “Психофізіологічні критерії оцінки адаптаційних можливостей організму студентів закладів вищої медичної освіти в умовах навчального стресу”, що подана на здобуття наукового ступеня кандидата медичних наук за спеціальністю “14.03.03 – нормальна фізіологія”, є самостійною закінченою науковою працею, в якій одержані нові результати, котрі наводять нове вирішення наукового завдання щодо встановлення психофізіологічних критеріїв оцінки адаптаційних можливостей організму студентів сучасних закладів вищої медичної освіти, які перебувають в умовах навчального стресу, проведення узагальненої оцінки змін провідних психофізіологічних функцій та особливостей особистості студентської молоді в динаміці навчального процесу, розробки методики комплексної оцінки рівня вираження навчального стресу у студентів закладів вищої освіти медичного профілю впродовж часу навчання та у передекзаменаційний і экзаменаційний періоди.

За основними змістовними ознаками, ступенем актуальності теми, науковою новизною та ґрунтовністю основних наукових положень, висновків і рекомендацій, теоретичним і практичним значенням, дисертація Макарова Сергія Юрійовича “Психофізіологічні критерії оцінки адаптаційних можливостей організму студентів закладів вищої медичної освіти в умовах навчального стресу” в повній мірі відповідає вимогам п. 11 “Порядку присудження наукових ступенів” Постанови Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 року (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів № 656 від 19.08.2015 року, № 1159 від 30.12.2015 року та № 567 від 27.07.2016 року щодо кандидатських дисертацій), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата медичних наук за спеціальністю “14.03.03 – нормальна фізіологія”.

**Перший проректор з науково-педагогічної роботи,
професор кафедри нормальної фізіології,
Львівський національний медичний університет
імені Данила Галицького
заслужений діяч науки і техніки України,
член-кореспондент НАМН України,
доктор медичних наук, професор**

М.Р. Гжегоцький

Засвідчую:

**Вчений секретар
Львівського національного
медичного університету
імені Данила Галицького,**

С.П. Ягело